

С.В. Мартынкевіч (Віцебск)

МАЎЛЕНЧЫ ПАРТРЭТ СУЧАСНАГА ВУЧНЯ: АД ВЕДАННЯ ДА ВАЛОДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВАЙ

Адным з ключавых паняццяў сучаснай лінгвістыкі і лінгваметодыкі з’яўляецца паняцце “моўная асоба”. Існуюць розныя падыходы да вывучэння моўнай асобы, якія вызначаюць статус яе як у лінгвістыцы – этнасемантычная (С.Р. Варкачоў), элітарная (В.Б. Сірацініна, Т.В. Качаткова), семіялагічная (А.Р. Баранаў), так і ў лінгваметодыцы – уласна моўная, маўленчая (Ю.Я. Прохараў, Л.П. Клабукова, С.В. Мамаева), камунікатыўная (В.В. Красных, В.І. Шахоўскі) і інш. Ідэя антрапацэнтрызму вызначае цікавасць да маўленчага Я з пазіцыі згаданых навук і дае падставу для распрацоўкі прыёмаў апісання маўленчага партрэта носьбіта пэўнай мовы. Маўленчы партрэт – гэта адлюстраваная ў маўленні моўная асоба пэўнай сацыяльнай групы. Асаблівую ўвагу ў вывучэнні дадзенага пытання прыцягваюць тыя характарыстыкі маўленчай асобы, якія нясуць у сабе прыкметы групавой.

Мова, з’яўляючыся сродкам фарміравання свядомасці чалавека, лічыцца галоўнай рысай яго культурнай ідэнтыфікацыі. Асаблівую ўвагу неабходна надаць фарміраванню маўленчай асобы вучняў, бо гэта ўзроставае група найбольш адкрытая для ўплываў моўных формаў як літаратурных, так і нелітаратурных. Навучанне літаратурнай норме і ўзбагачэнне слоўнікавага запаса вучняў, засваенне маўленчых ведаў і фарміраванне камунікатыўных уменняў – кірункі, якія ствараюць аснову працэсу навучання беларускай мове. Пашырэнне вербальна-семантычнага поля, узбагачэнне тэзаўруса, удасканаленне камунікатыўна-дзеясных патрэб адбываецца мэтанакіравана ў спецыяльна створаным адукацыйным моўным асяроддзі. Таму даследаванне маўленчай асобы сучаснага вучня ў дачыненні да валодання беларускай мовай дазволіць адысці ад абагульненай мадэлі моўнай асобы і на канкрэтным этапе развіцця моўнай адукацыі дапаможа выявіць праблемныя “кропкі” навучання беларускай мове, апісаць пэўныя этапы фарміравання маўленчай асобы і распрацаваць найбольш эфектыўныя тэхналогіі.

Як сведчаць назіранні за адукацыйным працэсам, сучасны вучань – асоба актыўная, якая лёгка адаптуецца ў разнастайных сітуацыях маўленчых зносін. Беларуская мова ўспрымаецца як спецыяльны прадмет, ведаць які неабходна, аднак выкарыстоўваць мову ў якасці сродку зносін неабавязкова. Разам з тым, трэба адзначыць, што нягледзячы на перавагу рускай мовы ў паўсядзёных зносінах, вучні добра арыентуюцца ў сістэме сродкаў беларускай мовы. Як правіла, у сітуацыях, якія трывала замацаваныя ў маўленчай свядомасці і не з’яўляюцца абсалютна новымі, беларускае маўленне не выклікае вялікіх цяжкасцей. Вынікі лінгвістычнага эксперы-

менту паказалі, што нават не валодаючы некаторымі ўласнабеларускімі лексічнымі адзінкамі, вучні на падсвядомым узроўні праз асацыяцыі імкнучца растлумачыць іх значэнне на беларускай мове ў спецыяльна створанай маўленчай сітуацыі. Напрыклад, вучням шостага класа ўстанова агульнай сярэдняй адукацыі г. Віцебска былі прапанаваны безэквівалентныя словы, якія не маюць аднаслоўных адпаведнікаў у рускай мове, – *дранік, заранка, знічка, кажан, насоўка, сцізорык, фэст, вырай, поплаў, чыгунка* [1]. Значэнне прыведзеных слоў трэба было раскрыць апісальным спосабам. Праілюструем асобныя выпадкі. Пры тлумачэнні слова *дранік* вучні ўказалі на адметнасць назваў страў беларускай нацыянальнай кухні (*смачная ежа з бульбы, блін з бульбы, ежа з бульбы, нацыянальная ежа Беларусі, беларуская нацыянальная страва, беларуская ежа, народная страва нашай краіны* і інш). Значную колькасць адказаў (45%) склалі рускамоўныя тлумачэнні: *блин из картошки, блин из тёртой картошки, перетёртая пожаренная картошка, блины с мясом, картофельные блинчики, картофельные оладьи; национальное блюдо Беларуси, белорусское блюдо, белорусская еда, вкусное белорусское блюдо*. Астатнія адпаведнікі былі беларускамоўнымі, аднак аднаслоўнымі: *ежа, блін*.

Прыведзеныя тлумачэнні значэння слова “*фэст, -у, м. Церковный престольный праздник; вообще праздник с ярмарками и играми*” [1, с. 291] паказалі, што семантыка слова вядомая частцы ўдзельнікаў эксперыменту. Семантызацыя па-беларуску не выклікала цяжкасцей, але адпаведнікі былі ў асноўным з рускай мовы (80% адказаў): *фестиваль, праздник, ярмарка*. Адзінкавыя правільныя адказы – прыведзены назоўнік *свята*. Астатнія азначэнні былі памылковымі і дэманстравалі наяўнасць аднайменных або падобных па гучанні гандлёвых марак: *минералка, вода, минеральная вода, газированный напиток* (па асацыяцыі да назвы мінеральнай вады “Фрост”), *цыгарэты* маркі “Фэст”. Такім чынам, прапанаванае слова добра вядомае ўдзельнікам эксперыменту, аднак не замацавана ў актыўным слоўніку, таму з цяжкасцю ўключаецца ў беларускамоўны кантэкст.

Пры тлумачэнні лексічнага значэння слова “*кажан, -а, м. Летучая мышь*” [1, с. 123] асноўную групу склалі прыклады, пабудаваныя на суаднесенні слова *кажан* з рускім словам *кожа*. Прычым няведанне семантыкі слова прадэманстравалі прыведзеныя рускамоўныя лексічныя адзінкі (62%): *ремень, кожаная одежда, кожаная куртка, кожаное пальто, кожаная вещь, что-то из кожи, кожаный ремень, кожаный кошелек, кожаные брюки*. Адказы дэманструюць, што назоўнік *кажан* паслужыў стымулам да ўзнікнення міжмоўных асацыяцый: у моладзевым лексіконе сустракаецца слэнгізм “*кожанка*” (*верхняе адзенне са скуры*). Нешматлікія беларускамоўныя тлумачэнні з’яўляюцца суадноснымі з рускамоўнымі прыкладамі: *адзенне, куртка, кажух*. Некаторыя з прыкладаў ствараліся на аснове моўнай гульні і рыфмаваліся паміж сабой: *кажан – Казань, кажан –*

каштан, кажан – чамадан, кажан – качан. Адказаў, якія паказалі веданне значэння слова, каля 11%: *звярок, летучая мышь*.

Слова “*чыгунка, - і, ж. Железная дорога*” [1, с. 305] адносіцца да актыўнай лексікі: яно часта сустракаецца ў мове сродкаў масавай інфармацыі, яго можна пачуць ў паўсядзённа-побывавым маўленні па-беларуску, таму тлумачэнне значэння не выклікала цяжкасцей. Аднак большасць правільна падабраных слоў былі на рускай мове (66%): *железная дорога, рельсы, дорога, по которой ездят поезда*. Некалькі адказаў склалі моўныя асацыяцыі па-беларуску: *цягнік; транспарт, які ходзіць па рэльсах*. Астатнія тлумачэнні вучні стваралі на аснове суаднясення слова *чыгунка* з падобнай па гучанні лексмай *чугун*: *кацёл, металічная міска, каструля, скаварада, чугунная скаварада*, і суадносныя з імі рускамоўныя азначэнні тыпу *метал, сталь, посуда, кухонная утварь*.

Праведзены лінгвістычны эксперымент паказаў, што ў працэсе навучання адбываецца фрагментарнае засваенне спецыфічна беларускай лексікі. Вучні імкнуцца арганізаваць сваё маўленне на беларускай мове ў тых сітуацыях, якія з’яўляюцца псіхалагічна камфортнымі для камунікацыі па-беларуску. Аднак бедны слоўнікавы запас, фармальныя спосабы семантызацыі невядомых слоў, якія выкарыстоўваюцца ў працэсе навучання (пераважна пераклад на рускую мову), не дазваляюць якасна ствараць нават невялікія выказванні з апорай на словы-стымулы.

Такім чынам, узровень ведання беларускай мовай адлюстроўвае агульную тэндэнцыю развіцця моўнай сітуацыі ў краіне – уплыў рускай мовы на лексічны запас асобы, засваенне і разуменне маўленчых адзінак, аднак не трывалае валоданне імі. Адною з прычын з’яўляецца тое, што ў большасці сваёй беларуская мова амаль не выкарыстоўваецца ў паўсядзённа-побывавых зносінах, не прывіваецца ў сямейным асяроддзі. У той жа час удзельнікі эксперыменту рэальна ацэньваюць свой узровень валодання беларускай мовай ва ўсіх яе формах і разумеюць недахоп ведаў. Таму насення важную ролю адыгрывае асоба настаўніка – менавіта яе большасць апытаных вучняў адзначыла як адзіны ўзор “жывога” беларускага маўлення.

Лагічным працягам эксперыменту стала пытанне, скіраванае на высьвятленне матывацыі і жадання ўдасканалваць ўзровень валодання беларускай мовай вучняў 6 – 8 класаў згаданай установы адукацыі: “*З якой мэтай вы жадалі б удасканаліць сваё валоданне беларускай мовы?*”. Вынікі апытання прыведзены ў табліцы.

Табліца – Колькасныя паказчыкі вынікаў аналізу адказаў вучняў

Варыянты адказаў	6 клас	7 клас	8 клас
Кожны жыхар сваёй краіны павінен ведаць родную мову	44%	48%	36%
Гэта патрэбна мне для таго, каб па-лепшыць свае адзнакі	33%	14%	41%

Гэта неабходна мне для суразмоўніцтва, чытання кніг і інш.	9%	20%	8%
Мне гэта цікава	7%	6%	11%
Я не маю такой патрэбы	7%	12%	4%

Прагматычны ўзровень моўнай асобы вучняў вызначаецца наяўнасцю пэўных устаноў, аднак характарызуецца іх нетрываласцю і недастатковай матываванасцю.

Такім чынам, працэс навучання беларускай мове неабходна накіраваць на ўсведамленне вучнямі сутнасці сацыяльнай функцыі беларускай мовы, пазнанне маральных і культурных каштоўнасцей свайго народа, спасціжэнне ролі мовы ў яго самавыражэнні. Такая арганізацыя вучэбнага працэсу забяспечыць у выніку дасягненне мэты моўнай адукацыі, а беларуская мова стане не толькі прадметам вывучэння, але і дзейным сродкам фарміравання асобы.

Літаратура

1. Шкраба, І.Р. Слоўнік беларускай бэзэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні) / І.Р. Шкраба. – Мн.: Бел. Эн. імя Петруся Броўкі, 2008. – 318 с.